

Българска Сбирка

ИЗЛАЗЯ ПОДЪ РЕДАКЦИЯТА

НА Д-РЪ НИКОЛА БОБЧЕВЪ.

СЪДЪРЖАНИЕ:	Стр.
1. Спасъ Ганевъ. Драмата и бжда- шетой въ нашата литература.	293
2. А. Ш. Българското културно дѣло въ Македония въ цифри.	306
3. † Ил. Гологановъ. По долината на Бѣлица.	314
4. Иванъ Грозевъ. 2. Dies irae. 2. Зовъ.	320
5. Хр. Увалиевъ. Съврѣмненната френ- ска драма и Ростановия „Шан- теклеръ“.	321
6. К. Константиновъ. Гюи де Мопасанъ.	329
7. Гюи де Мопасанъ. Щастие.	334
8. Осипъ Лурье. Толстой романистъ.	
9. Малки разкази и очерки. Н. Шива- ровъ. Изъ живота въ Фургона. Л. Н. Вълчановъ. Фрагменти. Проф. Н. Мерцъ. Ave Caesar.	342
10. В. Парушевъ. Учредителниятъ конгресъ на Българ. Читалищенъ Сюзъ.	343
11. Ник. Атанасовъ. Упадъкъ на едно изкуство.	352
12. Книгописъ. I. Отзиви и оцѣнки. Славянскій съездъ въ Софiа. рец. Н. Боб- чевъ. Изъ историята на българския романъ: побългаряване на чужди произв. рец. Вел. Йордановъ. Ръководство по византийското изкуство. отъ Шарль Дилъ. рец. Н. Б. 2. — Прѣгледъ на нашия и чуждъ пер. печатъ. — 3. Нови книги.	355
13. Какво остава по свѣта? I. Въ нашенско. 3. На чужбина. Въ Османската империя.	362
14. Малки вѣсти. Наши книжовни вѣсти. Ре- пертуарътъ на Нар. театръ. Похвална ини- циатива. Премия отъ фондъ Напрѣдъкъ. Поправка.	364

† Ил. Гологановъ :

ПО ДОЛИНАТА НА БЪЛИЦА.

Контра-прѣвратътъ на султанъ Хамида ме завари въ родното ми село Крушево.

Крушево е паланка отъ около 500 и повече кжши въ една прѣлестна долина на «Иршъ-Пиринъ». Отъ дѣсно е селското поле, обгърнато отъ единъ Пирински гребенъ, който се вие въ разнообразни гънки дори до Рупелската тѣснина при Струма; отъ лѣво се издига прочутата Шарлия или както си я наричатъ селенитѣ «Планината», лѣтния резиденция на серскитѣ бейове и агарѣни; на сѣверъ, не далечъ отъ селото, е мощната фигура на Али-Ботунъ, единъ отъ най-високитѣ върхове на Пиринъ. Между Крушево и Шарлията тече рѣка Бѣлица, която се заражда отъ ручейтѣ на тая планина. Нейниятъ пжтъ е всрѣдъ една разкошна долина: тя се вие въ елегантни извивки низъ потънали въ зеленина градини или покрай тераси отъ лозя и лозяници, влива кристалнитѣ си води въ падини отъ кичести горички, клокочи и бучи всрѣдъ тѣснини отъ гигантски канари, до дѣто достигне страшната Валавицка клисура, въ чието гърло е построена Демиръ-Хисаръ—Желѣзната крѣпостъ. Измѣква се отъ тамъ и, слѣдъ като напои обширнитѣ Демиръ-Хисарски градини, известни по своитѣ буйни овоция и сочни зеленчуци, разлива благодатъта си низъ Джумайското поле и най-сетнѣ влиза въ обятията на Струма. Нѣколко голѣми и малки села сж кацнали по тая хубава долина. Кърчево, Крушево, Германъ, отъ дѣсната страна на рѣката, Цървица и Елешница отъ лѣвата

Новинитѣ мжно проникваха въ този пирински кжтъ. Прѣдседателътъ на младо-турския комитетъ въ Демиръ-Хисаръ бѣше взелъ всичкитѣ мѣрки, за да не се тревожи и възбужда населението. Нищо положително и опрѣдѣлено не се знаеше какво става. Влаковетѣ тичаха прѣзъ Демиръ-Хисаръ; тамъ се съсрѣдочаваха всичкитѣ резервисти отъ казитѣ по струмската долина; тамъ сжщо се стичаха и доброволци отъ много мѣстности въ Сѣрско. Силна стража пазеше моста на Струма; защото едно разваляне на тоя мостъ би най-малко замедлило съсрѣдоточението на македонската армия, на която не само днитѣ, но и часоветѣ бѣха цѣнни. Демиръ-Хисаръ, поради желѣзницата и до самия входъ на струмската долина, прѣдставляваше важенъ ключъ, който бѣше отворенъ на изпитани привърженици отъ младо-турската партия. Та може би и за това новинитѣ не се пропускаха.

Ние — мозъчната сила на селото — често се събирахме покрай една от селските чешми на дълги бесѣди, дѣто обсъждахме положението и възможноститѣ. Разбира се, че въ тия бесѣди моята дума бѣше най-тежката; тя имаше обаянието на Вилхелмовитѣ рѣчи. Въодушевенъ отъ благосклоността на слушателитѣ, азъ правѣхъ дълги прѣгледи на събитията, анализирахъ «политикитѣ на седемтѣхъ краля», разглеждахъ силитѣ и духа на двѣтѣ борещи се страни прѣдъ Цариградъ и винаги дохождахъ до заключението, че султанъ Хамидъ си изяде главата съ този прѣвратъ. Но нѣкога толкова много се задълбочавахме въ нашитѣ обсъждания, че слънцето залѣзваше, мракътъ настѣпваше, ала ние все си стояхме на постовѣтѣ. Тогавъ селенитѣ, връщайки се отъ полската работа, наклѣкваха на колело около насъ и слушаха съ благоговѣние великитѣ мъдрости. Бесѣдитѣ се обръщаха на сжичински събрания, отдѣто се завръщахме въ дълга, тържествена процесия: по улицитѣ всички — стари, млади — бѣха на крака. Въ тия моменти често ми идѣха на умъ думитѣ на цезаря: «По-добрѣ пръвъ въ село нежели вторъ въ Римъ».

Ала макаръ да бѣхъ убѣдилъ другитѣ въ неминуемото поражение на султанъ Хамидъ, самъ азъ не бѣхъ убѣденъ отъ собственитѣ си убѣждения. Възможно ли е султанъ Хамидъ да направи прѣврата, безъ да се е добрѣ приготвилъ? Не си ли е осигорилъ той поддръжката на Цариградския корпусъ? Може ли да се разчита на вѣрността на македонскитѣ войски, които се съсредоточаватъ прѣдъ столицата? Нѣма ли тѣ да се разколебаятъ и да обърнатъ оръжието си противъ младо-турцитѣ? Ами какво правятъ арнаутитѣ, любимцитѣ на Хаида? Нѣма ли да повдигнатъ отзадъ нѣкой бунтъ? А що става въ Анадола, слабо докоснатъ отъ младо-турското движение? Нѣма ли да избухне въ полза на султана? — Такива и други въпроси се въртѣха въ главата ми, които водѣха люта борба на велемъдритѣ ми рѣчи прѣдъ селенитѣ.

Тия съмнѣния ми внушиха идеята да отида въ Демиръ-Хисаръ, отъ дѣто все можеше да се откопчи нѣщо за драмата, що се разыгрваше въ Цариградъ. Съобщихъ я на нѣколко селски достойници, които веднага я прѣгърнаха и изказаха готовностъ да ме придружатъ. Рѣшихме да тръгнемъ рано — прѣзъ нощта, защото пътуването щѣше да бѣде по-приятно, пъкъ и по-лесно бихме се прѣдпазили отъ нѣкоя изненада прѣзъ това безвластно врѣме.

*

Едно силно изхлопване на вратата и тупотенето на добитѣ по улицата ме вдигнаха на нозѣ. Слѣдъ нѣколко минути бѣхъ вече край селото, на сборния пунктъ. Въ тъмнината се мержелѣеше една купчинка. Свирна се отъ прѣдъ, и силенъ гласъ «хайде», се разнесе всрѣдъ нощната тишина. Гръмовитиятъ гласъ на дѣдо Стоилъ Хросинката!

Значи и тая работа безъ дѣдо Стоилъ нѣма да стане. Защото, трѣбва да се знае, че той е нѣщо като солта на селото: Давия ли нѣкаква се разглежда, споръ ли нѣйдѣ има, селска ли нѣкоя работа се прѣдприеме, гозба ли ще се затѣкми между първенцитѣ, на пжтъ ли ще се трѣгне, -- нищо важно и народно безъ участието на дѣдо Стоилъ не бива. Той е вече старикъ, който приближава прага на седемдесетѣтѣ, ала сърдце носи на младъ делия, нозѣтѣ му сж пѣргави, като на пиринска коза: цѣлъ денъ може да се катери по урви и планини ѣ вечерѣта, ако селска веселба се случи, пакъ хоро ще води. Прѣзъ революционната доба е билъ дѣсната ржка на ржководното тѣло въ важния Демирѣ-Хисарски районъ: той е билъ натоварянтъ съ най-рисковани поржчки и винаги ги е изпълнявалъ съ вѣщина. Бѣрзитѣ крака му сж помагали да прѣхвърля Али-Ботушъ и още въ тъмни зори да си бжде пакъ у дома. Случвало се е, разбира се, да попадне въ «небрано лозе» — да закѣснѣе по нѣкои непрѣдвидени обстоятелства, та аскеръ да го прѣсрѣщне, ала съ своитѣ смѣшки и дяволни се е измѣквалъ неврѣдимъ. Защото дѣдо Стоилъ е голѣмъ смѣшникъ; неговото лице е всѣкога облѣно въ смѣхъ и веселостъ; никога не можешъ да го видишъ навѣсенъ — даже и когато се кара той се смѣе. Съ веселата си физиономия, съ шегитѣ си, той е на всѣкъждѣ желанъ гостъ; особно любимъ е на дѣчурлигата, съ които обича да се шегува и които често му правятъ шумни овации. Съ една рѣчь, дѣдо Стоилъ Хросинката е популярна личностъ въ селото. Но, като всѣки политически дѣецъ, и той не е безъ душмани. И вѣрли душмани има, понеже е яркъ партизанинтъ на едната отъ селскитѣ партии, които датиратъ отъ революционното врѣме. Неговото оржжие въ селскитѣ разправи и е подигравката. Съ нея той бие противницитѣ. Не веднажъ е спасявалъ партията си отъ поражение само съ една подигравка, намѣсто и на врѣме казана. Тая година побѣдата бѣше осигурена за противната страна. Силни агитации бѣха се развили противъ властвуващата партия, т. е., партията на която принадлежеше дѣдо Стоилъ. Чакаше се само деня за свикването на народното събрание, за да бжде повалена тя на земята. Деньтъ дойде и селенитѣ се стекоха за гласуване. Виждаше се ясно настроението: страната на дѣдо Стоилъ бѣше въ меншество. Противницитѣ бѣха си нагласили прѣдварително селското управително тѣло. Всичкитѣ бждещи управници бѣха на мѣстото си въ събранието, нѣмаше само бждещиятъ кметъ. Но ето го и него най-сетнѣ да влиза тържествено всрѣдъ най-горещитѣ разисквания, облеченъ въ най-новата си прѣмѣна, намѣтнатъ съ карѣкъ (врѣхна дрѣха) новъ новиничѣкъ. «Ставайте на ноги, сторете честъ на коджабашията» се провикна дѣдо Стоилъ и хрипва на нозѣ съ свалена капа. Всичко това е казано съ такъвъ подигравателенъ тонъ и съ такива ржкомахания, че прѣдизвикаха смѣхъ по редовѣтѣ и на двата лагера. Смѣхътъ заразява особно заднитѣ редове — масата — доведена тамъ отъ агитаторитѣ да вдига ржка. Смѣхътъ

е толкова по-голям, че личността на «коджабашията» е твърдѣ неважна и по умъ и по положение, но отреденъ за такъвъ отъ водителитѣ на противната партия, за да могатъ тѣ да управляватъ задъ него селото, а всичкитѣ криви дърва да легнатъ върху неговия гърбъ. Верѣлъ общия смѣхъ съборието се разтурва и подготовениятъ изборъ пропада. Та, слѣдъ това, политическитѣ противници на дѣдо Стоилъ прибѣгнаха и до крайнитѣ средства. Турпили му бѣха засада да го прѣбиятъ, ала излѣзе той съ честъ отъ нея. Куршумътъ на манлихерката не го засѣгналъ — дѣдо Стоилъ се спуща върху единъ отъ засадничитѣ, наклъчва го на нѣколко мѣста съ брадвата си, изважда револвера и гърми по другитѣ, а додѣто нападателитѣ да се опомнятъ той избѣгва въ селото само съ една лека рана на лѣвата ръка. Тази смѣлостъ удвои популярността на дѣдо Стоилъ; той самъ се издигна съ величието на герой и съ особено удоволствие разказваше перипетитѣ на неравната борба.

«Хайде»! ечна пакъ по долината гласътъ на дѣдо Стоилъ. Всичкитѣ другари бѣха пристигнали и дружината тръгна, прѣдвождана отъ него и двама други съ къси манлихери на рамо.

Зимно врѣме пжтътъ за Демиръ-Хисаръ е високо надъ Бѣлица, но прѣзъ лѣлото водитѣ намаляватъ и селенитѣ вървятъ покрай самата рѣка, като често я гаятъ, за да минатъ ту на единия, ту на другия брѣгъ. Той е по-кътъ пжтъ и по-живописенъ. Ние тръгнахме по долиния пжтъ.

Ведрото небе, обкичено съ милиони звѣзди, освѣтляваше пжтя ни съ таинственъ здрачъ. Свѣжъ вѣрець, напоенъ съ ароматитѣ на трѣви и цвѣтя, вѣеше по долината. Отъ неговия джхъ леко трептѣха листата на тополитѣ, елхитѣ и кичеститѣ орѣхи. Бистритѣ води на Бѣлица, съ свонти скокове по камънитѣ, съ-кантъ пригласѣха на веселото шумолене по дърветата. Отъ пазухата на китна върба славей запѣ. Закърни той своя гласецъ ту въ буйна свирня, ту въ тихо чуруликане, ту въ мека, мелодична пѣсенчица, която се изливаше отъ трентещето гърленце на дивни каскади. Но не остана той самъ. Отъ близката зеленина подвижна се и другъ пѣвецъ още по-сърченъ. Въ мигъ залюлѣха се по двата брѣга на рѣката чудни гласове, които се сливаха въ чаровна хармония. Безмълвната природа съ притаенъ джхъ слѣдѣше борбата на пѣвцитѣ: като че ли и самата рѣка по-тихо клокочете. Отдавна се бѣхъ откъсналъ отъ майчинитѣ гърди на Пирина, та възшебната тая нощъ, увѣчана съ ореола на пролѣтъта, пробуди у менъ мили спомени. Прѣдставяха се на въображението ми картини една слѣдъ друга отъ младенческитѣ години; хайдушкитѣ налитания по градинитѣ и лозята; борбитѣ и надскачванията по зеленитѣ морави; свирнитѣ и хората подъ кичести явори; тихитѣ бесѣди около нѣкой изворъ за юнашки подвизи, за вили-самовили. Всичко около мене говорѣше за юношеския ми животъ. Облегнатъ върху облака на самаря, азъ се бѣхъ прѣдалъ всецѣло на споменитѣ си, когато единъ мощенъ грохотъ ечна по доли-

ната и се разнесе далечъ отъ канара на канара. Дружината, която вървѣше нѣколко крачки прѣдъ мене буботѣше отъ смѣхъ. Шибнахъ мулето и я настигнахъ. Дѣдо Стоилъ бѣше се разприказалъ за «революционнитѣ работи». Една весела история изъ «революционнитѣ работи» бѣше прѣдизвикала високия смѣхъ.

Прѣзъ лѣтото на 1903 година, въ навечерието на възстанието, четата на единъ отъ прочутитѣ пирински войводи била подушена отъ войската и подгонена. Съ силенъ бѣгъ четата найсетнѣ сполучила да се вмъкне въ страшния и недостъпенъ проходъ «Капе», въ ребрата на Али-Ботушъ; ала и тамъ войводата се почувствувалъ на тѣсно, та я повелъ на горѣ по урвитѣ, додѣто слѣдъ непрѣстанно катерене се озовали къмъ смръкване до самия връхъ на Али-Ботушъ. Четниците, капнали отъ умора, седнали да си починатъ. Въ четата билъ и дѣдо Стоилъ. «Ехъ» — рекълъ си той на ума — «тука сме вече въ пълна безопасностъ», простналъ се колкото си е дълъгъ, разслободилъ се и се изкашлялъ. Но още се недоизкашлялъ, до него долазилъ войводата и съ пушката насочена къмъ него яростно избѣблалъ: «устата си заключи, че сега те прѣбивамъ: като кучета ли искашъ да бждемъ избити отъ аскера». Съ рискъ да бжде убитъ, Дѣдо Стоилъ не можалъ да се стърпи, протегналъ ржка къмъ небето и извикалъ колкото му гласъ държи: «Брж, ето барамъ небето, отъ Бога да наидешъ, та и тука ли страхъ отъ турцитѣ?» Цѣлата чета се разсмѣла отъ духовития отговоръ на Дѣдо Стоилъ; падината забучала като рева на буйна рѣка. Войводата поблѣднѣлъ отъ ядъ; но, като видѣлъ настроението на четата, провлѣкълъ се къмъ една долчинка и се сгушилъ. Отъ тази минута звѣздата на войводата изгаснала и неговото обаяние на юначенъ вождъ изчезнало. Тѣй главоломно се сгромолясватъ понѣкога величията, създадени съ неимовѣрни усилия!

*

Неусѣтно бѣхме изминали повече отъ половината пѣтъ. Вдълбочили се бѣхме въ единъ завой: надъ насъ се издигаха високи планини, а до самитѣ насъ бѣсно ревѣше рѣката. Минахме отъ дѣсния брѣгъ на лѣвия и по една тѣсна пѣтека се озовахме на висока бърчинка. Зора се вѣсгяваше. Багрено сияние обливаше небото. Яркъ блѣсъкъ изпущаха звѣздитѣ. Славеитѣ зачуруликаха още по-пламенно. Ластовички зацѣртѣха по въздуха. И отъ височинитѣ на Шарлията блѣснаха първитѣ лжчи, които позлатиха планинскитѣ върхове. Пробуди се природата като дѣвойка отъ лобзанията на милъ юнакъ. Бѣлица сега весело се движеше прѣдъ насъ низъ една равнина отъ градини и нивя въ буйна растителностъ и послѣ се изгубваше въ прохода на «Двѣтѣ скали». Мушнахме мулетата и скоро се намѣрихме прѣдъ прохода. «Двѣтѣ скали» сж двѣ гигантски канари, които страховито се надвѣсватъ надъ тѣсната клисура, низъ която боязливо се промѣква рѣката. Въ тия огромни каменни планини вѣковетѣ сж издѣлбали

грамадни пещери, които лѣтно врѣме служатъ за пладнище на стадата, а горѣ широкитѣ пукнатини сж обиталища на хилядници гълъби. Още при влизането въ прохода загърмѣха манлихеркитѣ и револверигѣ; забучаха канаритѣ като отъ артилерийска стрѣла; цѣли облаци гълъби запетѣха надъ насъ; дружината запѣ «Живъ е той живъ е тамъ на Балкана». И ето ни съ тая юнашка пѣсенъ на «Моста».

«Мостътъ» е чисто дѣло на Бѣлица. Прѣдставете си една не широка долина съ високи брѣгове отъ двѣгѣ страни. Единъ грамаденъ блокъ земя, ако щете една бърчина съ гъвкава повърхностъ се откършила отъ планината горѣ и се настанила съ царско разположение всрѣдъ долината. Излиза Бѣлица изъ прохода на «Двѣгѣ скали», но намира нѣтъ заприщень. Тогавъ тя налита на бърчината и съ енергията си разваря нейнитѣ недра, минава посрѣдъ снагата ѝ и се изсипва отъ другата страна въ буенъ изворъ, който съ скоковетѣ си върти чарковетѣ на много воденици и отъ тамъ, разпрѣдѣленъ на вади, се виятъ низъ широки градини съ маслини, черешни, смокини, нарове и кайсии. Това е «Моста», окиченъ при входа съ чудни бигорни кичури. Надъ самия този входъ, отъ лѣвия брѣгъ шурвятъ топли извори, които тоже въртятъ на повърхността на бърчината воденици, шарланджийници, поятъ градинитѣ, а слѣдъ това съединяватъ долу водитѣ си съ Бѣлица.

Отъ «Моста» до Демиръ-Хисаръ има около половинъ частъ. Нѣтътъ ни до града е засѣненъ съ широколистни смоковници, черешни и нарове. Мулегарската кавалкада влѣзе тържествено въ града. По улицитѣ, на пазарището, се забѣлѣзваше голѣмо оживление: граждани и аскеръ сновѣха на тѣлни. Подъ голѣмия яворъ, дѣло лѣтно врѣме се събира Демиръ-Хисарската интелигенция, имаше голѣма навалица, въ срѣдата жандармерийскитѣ юзбачия правѣ четѣше нѣщо. Току що пристигнала телеграма, че македонскитѣ войски навлѣзли въ столицата и че отъ часъ на часъ се очаква падането на Илдъза. «Долу Хамидъ-чаушъ» прогърмѣ многожестово. Нѣколко телеграми тоя день се четеха велегласно за успѣхитѣ на освободителнитѣ войски. На другиятъ день дойде законическата вѣстъ, че Илдъзътъ се прѣдалъ и «Хамидъ-чаушъ» е въ ржцѣтъ на генералисимуса, Махмудъ Шевкетъ наша.

Драмата бѣ свършена и ние нѣмаше за какво да стоимъ въ града. Яхнахме мулетата и пакъ назадъ. Накрай селото ни чакаха първенци и други селени да чуятъ «новинитѣ». Но прѣди да отворимъ уста, дѣдо Стоилъ, по-бързъ отъ всички, зина:

— Ето, гледате ли го — като посочи съ ржка на мене — каквото каза така и стана: «Хамидъ-чаушъ» си изяде главата.

— Хайде бе дѣдо Стоилъ, — промълвихъ азъ укорително и срамежливо, и махнахъ съ ржка може-би сжщо тѣй, както Цезаръ, когато отблѣсвалъ прѣдлаганата му царска корона отъ Антоний.